

Конфлікт як проблема психології

Розглянуто основні підходи та базові положення щодо конфлікту як психолого-правової проблеми. Визначено основні напрямки дослідження конфлікту в сучасній юридичній психології. Виокремлено перспективний напрямок щодо внутрішньоособистісного конфлікту як чинника девіантної та правопорушної поведінки.

Ключові слова: конфліктологія, конфлікт, внутрішньоособистісний конфлікт, девіантна поведінка, правопорушення.

Рассмотрены основные подходы и базовые положения относительно конфликта как психолого-правовой проблемы. Определены основные направления исследования конфликта в современной юридической психологии. Выделено перспективное направление исследования внутриличностного конфликта как фактора девиантного и антиправового поведения.

Ключевые слова: конфликтология, конфликт, внутриличностный конфликт, девиантное поведение, правонарушения.

Однією з тенденцій розвитку суспільних наук у другій половині ХХ ст. та на початку ХХІ ст. є міждисциплінарна розробка певних проблем з подальшим виникненням відповідних міждисциплінарних напрямків. Цю тенденцію за часів СРСР одними з перших відзначили психолог Б.Г. Анан'єв та юрист В.М. Кудрявцев. Перший ініціював полігалузеву розробку проблеми homo sapiens, стрижнем якої повинна стати психологія. Відповідний науковий напрям Б.Г. Анан'єв запропонував назвати "людинознавство".

В.М. Кудрявцев ініціював полігалузеву розробку проблеми соціальних відхилень, стрижнем якої повинна бути юриспруденція. У подальшому така розробка зусиллями психологів, соціологів та медиків призвела до виникнення девіантології.

Також показовими є виникнення суїцидології, віктимології, конфліктології і т. ін. Остання вивчає закономірності, особливості, механізми виникнення та динаміки конфліктів, а також способи та технології їх попередження і розв'язання. Зростаючий інтерес до конфлікту виявляє юридична психологія. У загальному вигляді такий інтерес пов'язаний з тим, що психологічні аспекти системи "людина – право" за своєю природою є дихотомічними, тобто гармонійно-конфліктними. Одним із свідчень цього є наявність у більшості підручників та навчальних посібників з юридичної психології підрозділів та розділів щодо конфлікту. У провідних

вищих навчальних закладах майбутні фахівці-психологи та юристи вивчають навчальні дисципліни “конфліктологія”, “юридична конфліктологія” та ін.

Досліджуючи проблему конфлікту, юридична психологія спирається на базові положення, які вже розроблені у психології та правознавстві.

Ретроспективний аналіз психологічних досліджень конфлікту дозволяє виділити три основні підходи: 1) глибинно-психологічний (психоаналітичний), 2) біхевіористичний; 3) когнітивістський. Фундатор психоаналізу З. Фрейд першим ґрунтовно дослідив внутрішньопсихічні механізми поведінки людини. Він уявляв її психіку як конфлікт між сексуальними й агресивними інстинктами (“Воно”), силами свідомості (“Я”) та заборонами совісті (“Над-Я”). На цей стан постійної внутрішньої конфліктогенності накладається досвід невирішених конфліктів раннього дитячого віку, перших місяців життя дитини. Особистість не усвідомлює справжніх причин своїх внутрішніх конфліктів, у стані яких вона постійно перебуває. Від психічних розладів та патологій її рятують механізми соціалізації, психологічного захисту, серед яких центральне місце належить сублімації та витісненню лібідо. Психоаналіз зосереджує увагу на внутрішньоособистісному конфлікті як частині внутрішнього життя.

Розглядаючи поведінку особистості у соціальному контексті, А. Адлер, на відміну від З. Фрейда, вважав конфлікти між людиною та суспільством явищем неприродним і пов’язував їх з невротами. Невротизм як характеристика особистості, на думку А.Адлера, виникає в результаті важкого дитинства.

Досліджуючи внутрішні конфлікти, американський психолог К. Хорні виокремила притаманні кожній людині три типи соціальної спрямованості: “рух до людей”, “рух від людей” та “рух проти людей”. Залежно від конкретної ситуації ми або співпрацюємо з людьми, або уникаємо їх, або боремося з ними. Для невротичних характерів базовою настановою є “рух проти людей”. Соціальне середовище вони сприймають як вороже, тому домінує бажання боротися й перемагати у цій боротьбі. Засновник аналітичної психології швейцарський психолог і психіатр К. Юнг відмовився від фрейдистської теорії сексуальності. Для нього характерне досить широке використання поняття конфлікту. Він вважав, що поведінку особистості, у тому числі й конфліктну, визначає спрямованість психічної енергії людини або на зовнішнє середовище (екстравертивний тип), або на саму себе (інтровертивний тип). Крім того, у певних ситуаціях конфліктогенними можуть бути

спеціальні типи характерів за функціональними параметрами: когнітивний, емотивний, сенсорний та інтуїтивний. Згідно з глибинно-психологічним підходом конфлікт – це ключ до розуміння психічного життя особистості. Психоаналіз збагатив уявлення про конфлікт унікальним дослідженням тонких зв'язків між внутрішнім світом особистості та її реальним включенням у соціальне середовище. Ґрунтовно визначено типи особистості, особистісні стилі поведінки, що дало можливість звернутися до проблеми “конфліктних особистостей”.

Представники біхевіористичного підходу (Дж. Вотсон, Е. Толмен, К. Галл, Дж. Мід) розглядали конфлікт як явище, обумовлене ситуаційною природою. Вони зосереджували увагу на зовнішніх чинниках конфліктів. Застосування основної закономірності біхевіоризму “стимул – реакція” до аналізу конфліктів дало змогу встановити залежність: “конфліктна ситуація – конфліктна поведінка”. Зокрема, в межах концепції фрустраційної детермінації агресії конфлікти розглядалися як певна форма агресивної відповіді на ситуацію фрустрації. Цей підхід було використано засновниками теорії соціального научення. Конфліктну поведінку прихильники цієї школи вважають передусім наслідком хибного навчання: засвоєння неправильної, неадекватної поведінки, яка, отримавши “підкріплення”, стає поведінковою рисою особистості. Отже, агресивні особистості, на відміну від неагресивних, не отримавши соціального досвіду конструктивного вирішення конфліктів, позбавлені альтернативи агресивним методам поведінки в конфліктних ситуаціях.

Засновник теорії кооперації-конкуренції М. Дойч пов'язував причини міжособистісних конфліктів із зіткненням інтересів у конкурентних ситуаціях. Він вважав, що конкуренція спричиняє використання тактики примусу, загрози чи хитрощів, спроби посилити різницю у силі між собою та іншим.

Обумовленість конфліктів об'єктивною конкурентною ситуацією була підтверджена експериментами американського психолога М. Шеріфа, коли конфлікт виникав у нормальних умовах міжгрупової взаємодії.

Ситуативне пояснення конфліктів корегує й доповнює когнітивістський підхід. За визначенням К. Левіна, конфлікт психологічно характеризується як ситуація, в якій на особистість одночасно впливають протилежно спрямовані сили приблизно рівної величини. Представники когнітивістського підходу сходяться на тому, що поведінка учасників конфліктної ситуації може бути зрозуміла й проінтерпретована лише з урахуванням їхніх

суб'єктивних відображень цієї ситуації. В основі конфлікту, як зазначає засновник теорії когнітивного дисонансу Л. Фестингер, лежить зіткнення несумісних уявлень людини. Сутність соціально-психологічного конфлікту – це певна розбалансованість між системами уявлень різних людей, коли система уявлень особистості та її знання щодо поведінки інших не збігаються між собою. Сама по собі зовнішня ситуація, хоч би які об'єктивні суперечності лежали в її основі, не може автоматично призводити до конфлікту. Психологічні дослідження засвідчують, що важливе значення має врахування суб'єктивного ставлення особистості до конфліктної ситуації.

Ретроспективний аналіз психологічних досліджень дозволяє визначити основні горизонти розробки проблеми конфлікту у психолого-юридичній площині. При цьому юридична психологія спирається на ряд базових положень [2; 3; 4; 7].

Наявність конфліктних ситуацій – одна з невід'ємних характеристик службової діяльності працівника правоохоронних органів. Він може стати безпосереднім учасником конфлікту, долаючи опір правопорушників, або ж включитись у конфлікт між громадянами з метою його вирішення, попередження злочину тощо. Нарешті, конфлікт може виникнути в колективі співробітників (між керівником і підлеглим, між працівниками різних служб). Проблема конфлікту надзвичайно складна і багатоаспектна, тому ми розглянемо лише специфіку та особливості міжособистісних конфліктів, суб'єктом яких стає співробітник правоохоронних органів при виконанні своїх службових обов'язків.

Конфлікт – це загострення суперечностей, що виникають у результаті відмінності у поглядах, інтересах, прагненнях людей і сприймаються та оцінюються його учасниками як несумісні з їх власними.

Основними компонентами конфлікту є: причини виникнення, учасники; сприйняття один одного в ситуації, що виникла, спрямованість і емоційна виразність дій конфліктуючих.

У кожному конфлікті можна виділити такі аспекти: пізнавальний, емоційний, волеспонукальний. Пізнавальний аспект полягає в протиріччі сприймання тих чи інших подій, явищ, фактів його учасниками в існуючій ситуації, викривленні уявлень про індивідуальні особливості один одного та займану позицію, справжні причини напруженості, можливі варіанти вирішення ситуації. Конфлікт також може викликатися акцентуванням уваги не на цілісному тлі події, а на окремих її фрагментах; загостренням пам'яті на негативних обставинах; недостатню критичність

мислення, нездатність зрозуміти позицію іншого чи визнати правильність відмінної від своєї точки зору, тенденційність та упередженість оцінок.

Емоційний аспект конфлікту полягає у взаємній антипатії один до одного, взаємній подразливості, збудливості та роздратованості, неприйнятті емоційній синтонності один до одного, намаганням нав'язати власний емоційний стан побічним учасникам та очевидцям конфлікту.

Волеспонукальний аспект конфлікту виражається через взаємну демонстрацію, зазвичай словесну, суперечності позицій, непоступливість, негативізм, небажання зрозуміти один одного і розібратися в ситуації, що склалася, затяте нав'язування своєї точки зору.

Зазначені аспекти конфлікту взаємопов'язані між собою та проявляються по-різному.

Конфлікт може виникнути непередбачено (випадково, ситуативно) чи викликатися спеціально (провокуватися), загострюватися у сприятливій ситуації. Також можливе поступове накопичення незначних суперечностей, їх загострення, аж до цілковитої неможливості нормального співіснування.

Основними ознаками конфлікту як психологічного феномену є:

1) наявність протиріччя (реального чи уявного, вигаданого), що оцінюється як непереборне і набуває відкритої, демонстративної форми;

2) зміна характеру спілкування в напрямі конфронтації, негативної спрямованості мінімум однієї, а частіше – обох сторін;

3) активність сторін, прагнення до перемоги будь-що, поступове розширення арсеналу використовуваних засобів – осуд, залякування-шантаж, погрози, фізичний вплив та ін.;

4) підвищений емоційний фон, загострення негативних емоцій аж до втрати контролю над ними.

Конфлікти можуть класифікуватися за:

– кількістю учасників – внутрішньоособистісний, міжособистісний, міжгруповий;

– формою прояву – видимий (неприхований), потайний;

– тривалістю – короткочасний, тривалий;

– характером виникнення – випадковий (ситуативний), намірений (спровокований);

– результатами – конструктивний (продуктивний), руйнівний (деструктивний);

– сферою виникнення – службовий (предметно-діловий), позаслужбовий;

– посадовим статусом учасників – “горизонтальний”, “вертикальний”.

Причини конфліктів можна поділити на об’єктивні та суб’єктивні.

Найчастіше об’єктивними причинами конфлікту є: недоліки в організації діяльності, нераціональний розподіл обов’язків та нерівномірна завантаженість діяльністю, психологічна несумісність учасників діяльності. Слід враховувати, що кожна об’єктивна причина набуває особистісного сенсу, а наявні протиріччя призводять до загострення стосунків.

Основними суб’єктивними причинами конфлікту є: негативний соціально-психологічний клімат, невідповідність офіційної та неофіційної структур групи, певні характеристики та якості особистості (надмірно акцентуований характер, тривожність, дратівливість, егоїзм, емоційна неврівноваженість), психологічні бар’єри.

Як правило, конфлікт обумовлюється не однією, а кількома причинами, одна з яких – основна, базова, а інші можуть не усвідомлюватись чи маскуватись. Під час конфлікту інколи виникають нові причини, які стають домінуючими або ж повністю замінюють первісні.

Кожен конфлікт має свою динаміку, він виникає і розвивається протягом певного часу. Динаміка конфлікту – це послідовна зміна його стадій, що характеризують конфлікт з моменту його виникнення до його розв’язання.

Конфлікт складається з чотирьох основних стадій.

Перша – виникнення конфліктної ситуації. На цій стадії зароджується протиріччя, яке може ще не усвідомлюватись учасниками та очевидцями. Якщо конфлікт має умисний характер, то протиріччя, що було в прихованій формі, загострюється за ініціативою однієї із сторін.

Друга – усвідомлення конфлікту. Конфліктуючі сторони починають розуміти, що перебувають у суперницьких стосунках із відповідним емоційним забарвленням. Формується оцінка ситуації як конфліктної – з’ясовуються причина, привід, склад учасників, перебираються варіанти дій та визначається оптимальний з них, приймається рішення на дію. Рішення може бути амбівалентним: усіляко попереджувати розвиток конфлікту, шукати компроміс, уникати конфлікту чи, навпаки, активізувати конфлікт, надати йому більш гострої форми і досягти перемоги.

Третя – зовнішній прояв конфлікту. Відбувається відкрите зіткнення протилежних сторін, кожна з яких діє відповідно до своїх намірів та прийнятих рішень. Водночас робляться спроби блокувати

дії суперника. Сторони можуть погодитись на компроміс, і тоді зіткнення набере форми переговорів (безпосередньо або через третю особу), причому найбільш ефективний результат таких переговорів – взаємні поступки.

Четверта – розв'язання конфлікту. На цій стадії учасники оцінюють наслідки своїх дій, співставляють досягнутий результат із раніше наміченою метою. Залежно від висновків конфлікт припиняється (затухає) або ж розвивається далі; в останньому випадку він заново проходить через другу, третю та четверту стадії, але вже на новому рівні.

У конфлікті найчастіше обирається одна з п'яти стилів поведінки:

1) співробітництво (висока наступальність і висока кооперативність) – дії спрямовані на пошук рішення, що задовольняє обидві сторони, спільне обговорення розбіжностей;

2) компроміс (середні значення наступальності і кооперативності) – прагнення врегулювати розбіжності, поступаючись у чомусь в обмін на поступки іншої сторони, прийняття “середніх” рішень, що задовольняють обидві сторони повною мірою;

3) протиборство (висока наступальність і слабка кооперативність) – прагнення наполягти на своєму шляхом відкритої боротьби, застосування примусу та інших засобів тиску;

4) поступливість (слабка наступальність і висока кооперативність) – орієнтованість на повне задоволення вимог партнера;

5) уникнення (слабка наступальність і слабка кооперативність) – прагнення вийти з ситуації, не поступаючись, але й не наполягаючи на своєму, утримуючись від суперечок, від викладення своєї позиції, уникаючи відповідальності за прийняте рішення.

Завершальним базовим положенням щодо конфлікту є його розв'язання. При розв'язання конфліктів найбільш психологічно ефективними є такі напрями:

1) попередження розвитку і накопичення відмінностей у оцінках, поглядах, цілях – доцільне на ранніх стадіях розвитку конфлікту, коли протиборство виявляється ще не відкрито, а у прихованій формі;

2) досягнення взаєморозуміння – передбачає в основному вплив на інтелектуальну сферу учасників конфлікту, коли протиборство вже є очевидним, а кожна сторона прагне навести аргументи на свій захист, вибірково суб'єктивно трактуючи ті чи інші факти;

3) трансформація мотивів конфронтації (протиборства) у мотиви пошуку згоди – здійснюється за допомогою роз'яснення негативних наслідків конфлікту для його учасників та оточення.

Конкретними засобами вирішення конфлікту є:

- 1) вирішення проблеми, що стала причиною його виникнення;
- 2) компроміс, що базується на взаємних розумних поступках;
- 3) поступове згладжування протиріч;
- 4) відсторонення конфліктуючих від безпосереднього спілкування на певний час, припинення стосунків між ними.

Основні правила поведінки, яка не провокує конфлікт, полягають у такому:

- при поганому настрої чи в момент роздратування обмежити спілкування;
- якщо є відчуття виникнення конфлікту, доцільно завчасно підготуватись до нього;
- керуватися здоровим глуздом і намагатися обирати виважений стиль поведінки;
- висловлювати свою позицію як зрозумілу для оточуючих, намагаючись не образити їх;
- не наполягати на негайному та безумовному визнанні протилежною стороною власної позиції;
- не вживати принизливу, брутальну лексику та жести.

Аналіз публікацій [1;5;6;8] дозволяє визначити основні напрямки розробки проблеми конфлікту в юридичній психології.

1. Правопорушення та злочин як ймовірний наслідок між-особистісного, особистісно-групового та міжгрупового конфлікту.

2. Конфліктні стосунки у групі як суб'єкти злочину, в першу чергу в організованій злочинній групі, та конфлікти між організованими злочинними групами.

3. Конфліктність як одна з визначальних характеристик правоохоронної діяльності, в першу чергу оперативно-службової діяльності, органів внутрішніх справ.

4. “Горизонтальні” та “вертикальні” конфлікти у службових колективах правоохоронних органів.

Перспективним, але практично недослідженим напрямком є з'ясування ролі внутрішньоособистісного конфлікту у виникненні та динаміці девіантної та правопорушної поведінки.

Підвищений інтерес у цьому зв'язку викликає період неповноліття [1;5]. У індивідуально-психологічному та соціально-психологічному плані неповнолітнім властиве таке.

Формуються засади спрямованості особистості, виникає “мінімум особистості”(14-16 років) та “мінімум соціально зрілої особистості” (16-18 років). Найбільш динамічним і строкатим компонентом спрямованості неповнолітніх є уподобання (хоббі). Як правило, вони визначаються молодіжною модою та особли-

востями того мікросередовища, в якому перебуває неповнолітній. Типові уподобання неповнолітніх полягають у культуризмі (максимальному збільшенні фізичної сили і зовнішності), заняттях боротьбою та східними єдиноборствами (карате, ушу, айкідо та їх різновиди), спортивному “фанатстві” (футбольному, хокейному, баскетбольному). Культурно-естетичні уподобання, пов’язані із різними течіями і виконавцями сучасної легкої музики, відеофільмами певних жанрів, колекціонуванням. Новітнім престижним уподобанням є користування комп’ютерами (інтернет-клуби, віртуальні знайомства, ігри, фільми тощо) та манера поведінки під назвою “тінейджерство”.

Під час неповноліття здійснюється первісне, зазвичай не перевірене практикою, самовизначення життєвих планів (ближньої, середньої та віддаленої перспективи за термінологією А.С. Макаренка) у навчально-професійній, дозвільній сферах, манери міжстатевих стосунків тощо.

Можуть виникати затримки у особистісному і соціальному формуванні (явище інфантилізму), які призводять до егоїзму, споживацтва, паразитизму. Емоційно-почуттєвій сфері неповнолітніх показові підвищена чутливість та емоційність, імпульсивні прояви, неадекватні емоційно-почуттєві реакції на зовнішні події.

Специфічним новоутворенням є відчуття дорослості, пов’язане із намаганням самоствердитися, добитися визнання серед референтних однолітків і дорослих, завищеним (випереджаючим реальні можливості) рівнем домагань. Таке відчуття може каталізуватися надмірною опікою, контролем з боку дорослих і призводити до демонстративної відмови від певних правил поведінки, прогулів у школі, тимчасових зникнень із сім’ї.

Суттєвою рисою неповнолітніх є намагання об’єднатися у групи однолітків, зібрати навколо себе осіб молодшого віку, включитися у групи, очолювані старшими за віком та більш авторитетними особами. У такому намаганні вигадливо поєднується, з одного боку, конформність, підвищена залежність поведінки неповнолітнього від групи, а з іншого – бажання лідирувати чи принаймні самоствердитися.

У психолого-правовому плані неповнолітнім притаманне таке.

Пізнаються і засвоюються основні моральні та правові норми, формується адекватна чи деформована правосвідомість. Остання показова вибірково або переважним неприйняттям норм і відмовою від їх інтеріоризації, тобто переведення у власні, внутрішні регулятори поведінки. Наслідком цього є виникнення, посилення

важковиховуваності, психолого-педагогічної занедбалості, переважної орієнтації на протиправну поведінку.

Під час неповноліття реактивно-імпульсивний механізм регуляції поведінки поступово підпорядковується усвідомлювально-вольовому механізму регуляції.

У зв'язку з цим у період неповноліття настає адміністративна та кримінальна відповідальність за девіантну та правопорушну поведінку.

Список використаних джерел

1. Бандурка А.М. Юридическая психология /А.М.Бандурка, С.П.Бочарова, Е.В.Землянская. – Харьков, 2001.
2. Бандурка А.М. Конфликтология /А. М.Бандурка, В. А.Друзь. – Харьков, 1997.
3. Ишмуратов К. И. Конфликт і згода /К.И.Ишмуратов. – К., 1996.
4. Ложкин Г.В. Практическая психология конфликта /Г.В.Ложкин, Н.И.Повякель. – К., 2000.
5. Медведєв В.С. Кримінальна психологія /В.С.Медведєв. – Київ, 2004.
6. Прикладная юридическая психология / Под ред. А.М. Столяренко. – М., 2001.
7. Скотт Дж. Г. Конфликты: пути их преодоления /Дж.Г.Скотт. – К., 1991.
8. Юридична психологія / За заг. ред Я.Ю. Кондратьєва. – К., 1999.

In this article the basic approaches and basic provisions on the conflict as a psychological and legal problems are analysed. It is defined the main directions of investigation of the conflict in the modern legal psychology. It is emphasised the perspective area of research as a factor of deviant and interpersonal behavior.

Keywords: conflictology, interpersonal conflict, deviant behavior, infringement of the law.

Отримано: 11.02.2012 р.